

*Lapsemeel ja kuulekus ei ole täiusliku
kasvatuse hilisem tulemus, need
peavad olema inimese kujundamise
varased ja esimesed põhialused.*

---

12 Kuulekas – tänan, ei?

Natsionaalsotsialistid rüvetasid kuulekuse head nime. Nad lasksid inimestel uskuda, et kuulekus *iseenesest* on voorus. Siiski on sealtpeale end kehtestanud tõdemus, et kuulekus saab olla ainult siis eluks kasulik, kui see on liidetud mõistmise ja tõelise vabadusega.

Mulle ei mahu siiani pähe, miks ma oma õpetajate täienduskursustel alati pahameele ja hukkamõistu, isegi kallaletungide osaliseks sain, kui ma vaid mainisin sõna „kuulekus”. Tegelikult tugineb ju kogu õppetegevus ometi selgelt ja lihtsalt õpilaste kuulekusvalmidusele. Tahaksin siin seda vastuolu käsitleda, näidates samal ajal kuulekuse üldist tähendust inimeseksolemisele.

Alustame tunnetuspsühholoogiast. Teatavasti ei suuda meie, inimesed, tunnetada maailma kui seosetute ärrituste kaost. Pigem omistame tunnetusaktis kõigele meie meeltega kohtunule *tähenduse*. Tajuvate subjektidena *loome* kogetud maailma endale teataval määral ärrituste tõlgendustest.

Selle tõlgendava ärrituste ümbertöötlemise peamine tunnus seisneb nüüd selles, et me ei tunneta tunnetuse objekte *isoleeritult eksisteerivate asjaolude*, vaid objektidena, mis on mingil viisil omavahel mõttekalt rühmadesse jaotunud. See tekib tähenduste *struktuuri* tunnetamisel. Seda nimetatakse üldiselt *situatsiooniks*.

Peaaegu mõttetu on tuua näiteid, sest lõpuks leiab iga keeleliselt hõlmatav olemasolule aset situatsiooniks nimetatavas tähendusstruktuuris: ootame hõivatud telefonikabiini juures, töötame aias, satume liiklusõnnetusse, külastame näitust, seisame pildi ees. Viimased kaks näidet osutavad sellele, et tähelepanu uuele või kitsamale alale ümber suunates määratleme samaaegselt uuesti ka olukorra, mille taustal kogemine aset leiab.

Need põhilised kaalutlused on loogilises seoses kuulekuse olemusega. Tegutsevate subjektidena ei koge me nimelt mistahes olukorda hoopiski indifferentsena, vaid kui asjaolu, mis *esitab* meile *nõude*. Kui palju need nõudmised sisse kasvatatud on, pole selles seoses tähtis. Siin on tähtis üksnes arusaam, et me tunneme igas situatsioonis täiesti iseenesestmõistetavana nõudmist pidada kinni käitumisreeglitest, mis on lahutamatu seotud sellise olukorra olemusega. Nii nõuab vagur kirikuruum vaikimist või äärmisel juhul vaikselt rääkimist, mõõdukat riidetust ja ettevaatlikku käitumist. Hoopis muule kutsuvad üles diskoteek, rannakuurort, büroolaud, metsatee, köök pärast söömise lõpetamist või järsk

kaljusein. Iga üksiku inimese elu, aga ka seltsivat kooselu ajendab ja juhib suuri-maal määral see, et kogu iseenesestmõistetavusega allutatakse end – valdavalt eneselegi märkamatuks – nõudmisele, mida olukord seab. Teiste sõnadega: maailmas on kõige normaalsem käituda *olukorrale vastavalt*. Või veel teistmoodi väljendades: *kuuletume* nõudmisele, mis on kaasa antud kindla olukorra tunnetamisega.

Sellega saab olukorrast *autoriteet*, millele alistume enamikul juhtudest. Seepärast on *kuulekus* – mõistetud tegutsemis-suunana, mis lähtub (mitte tingimata isiku kujul esinevast) autoriteedist – ka täiskasvanud inimestele peaaegu sama loomulik nagu hingamine ja söömine. Vastavalt sellele on *olukorraga sobimatu käitumine* samaväärne *eksistentsiaalse sõnakuulmatusega*. Nii on näiteks otseses mõttes sõnakuulmatud inimesed, kes teevad lapsikusi ohtlikul järsul pinnal, tormavad sagimist täis tänavale pea laiali ja liiklust tähele panemata, jätavad ohtlikke kemikaale laste käeulatusse, pilluvad prügi metsa või häirivad tüütu naljatamisega harduses palvetavaid kirikukülastajaid.

Loomulikult võib küsida, miks on inimene valmis niimoodi pikemata kuuletuma. Otsustavad on arvatavasti kaks põhjust. Esiteks kohaldame reeglid olukorrale tihti ise, mistõttu need on kooskõlas meie väärtusarusaamadega. Sellepärast tundub ka neist kinni pidada meile hea ja mõistlikki. Teiseks järgnevad olukorrakohaste reeglite eiramisele üsna tihti ka vastumeelsed tagajärjed: inimene võib langeda õnnetuse ohvriks, äratada ebameeldivalt tähelepanu, kaotada edu, muutuda tõrjutuks, teenida etteheiteid, äärmisel juhul kanda karistust või maksta trahvi, ning kõik see tekitab valulikke tundeid.

Inimeste igapäevase kuulekuse psühholoogiliste *põhjuste* kõrval on aga oluline järele mõelda ka kuulekuse tähtsa *mõtte* üle: võimalused suhtluseks ja ühiskondlikuks tegutsemiseks loob enamasti see, et erinevad isikud tunnetavad paljusid olukordi ühiskonnas mingis ulatuses identselt. Kui nii ei oleks, elaks igaüks eraldatult omaenese maailmas. Ühiskondliku kooselu teeb talutavaks alles tõik, et enamik inimesi käitub olukorrale vastavalt. Kui suurem osa inimesi lakkaks suure enesestmõistetavusega olukorrapäraselt käitumast, sarnaneks meie maailm hullumajaga, mille mõjul muutuks inimene veel hullemaks, kui ta võib-olla juba on. Või pisut pehmemalt väljendades: enamiku inimeste kaheldamatu olukorrakohane käitumine tagab vältimatu enesestmõistetavuse aluse, mille taustal teadlik inimkultuur üldse õieti kujuneda saab.

Eelkirjeldatuga pole küll öeldud midagi selle kohta, kas ja mil määral on olukorrakohaste reeglite järgimine igakord ka *moraalselt hea*. Nimelt on palju olukordi, mis ootavad inimeselt üksmeelset, kõrgemast vaatenurgast hinnates aga taunitavat käitumist. Tasub näiteks jälgida üksikisikute käitumist olukordades, kui oma klubil on tulnud vastu võtta kaotus, kui grupiliikmetest suurem osa on purjus või narkootikumide tarvitanud, kui käib tänavalahing või kui sõjasalk

tappes, põletades ja vägistades külast külla liigub. Juhtub asju, mida nende kor-
dasaatjad destruktiivsest olukorrast põgenenuna ise enam ei mõista. Seda asjaolu
arvestades peab kasvatus kasvavale inimesele nii mõjuma, et ta peab ühelt poolt
reeglit kinni seal, kus olukorrakohase käitumise elujaatus ja moraalsus on väl-
jaspool kahtlust, teiselt poolt aga keeldub kuuletumast valitsevatele reeglitele,
kui olukorra sugestioon võib ta destruktiivselt ja moraalselt taunitavalt käituma
panna.

Seega on päevakorda tõusnud kasvatus ning ka kuulekus koolis ja perekon-
nas. Lähtudes nõudest, et noor inimene peab õppima olukorrakohast käitumist,
tuleb kasvatajal kuulekust nõuda. Seda ei tee ta päris kindlasti oma võimuiha
rahuldamiseks. Vastupidi, võimu kasutada ja kuulekust nõuda on väga koormav.
Aga seda tehakse siiski, et laps õpiks olukorra kandvaid reegleid tundma ning
neist kinni pidama – kuivõrd see on moraalselt väljaspool kahtlust. Autoriteet, kes
nõuab kuulekust, esineb järelikult alati peamiselt *elu korraldava situatsiooni hoidja-
na*. Õpetaja sekkub, kui välja on kuulutatud arvutamine ja üks õpilane teeb töö-
lehest paberlennuki ning laseb arvutajate pea kohal lendu. Sama käitumine võib
olla teretulnud kohe järgmises, tööõpetuse tunnis – nimelt vastavalt olukorrale.

Kui peaksin praegu klassi juhatama, räägiksin korduvalt õpilastele siin ük-
sikasjalikult väljatoodust. Näitaksin neile, kuidas iga hästikasvatatud täiskasvanu
vastab iseenesestmõistetava kuulekusega hommikust õhtuni olukorra nõudmis-
tele. Selgitaksin neile, et kuuletumiskohustus pole midagi sellist, mille saab täis-
kasvanuna lõpuks kõrvale heita, vaid vastupidi, kuuletumisvõime kuulub täiskas-
vanu vastutustundliku olemuse juurde ning olukorrakohane käitumine kujutab
endast tõelise täiskasvanuolemise tunnust.

Näitaksin samuti, et peab ka suutma hoiduda mistahes olukorra sugestioo-
nist, tuleb suuta käituda ka mässumeelselt või koguni revolutsionäärina. Teeksin
selgeks, et mingil juhul ei tohi südametunnistust kuulavat ja tõeliselt vastutus-
tundlikku keeldumist segi ajada isepäise trotsi ja egoistlike huvide läbisurumi-
sega. Aga ma ei nõustuks kunagi õpilasi ässitama mistahes ühiskondliku tavaga
kohanemise vastu ning neid eksitama ebaküpse agitatsiooni ja ebaühiskondliku
keeldumise ning tõelise autonoomia eristamisel.

Arvestades mainitud antropoloogiliselt ja pedagoogiliselt põhjendatud
eesmärki – arendada kasvavas inimeses õigestimõistetud kuulekuse võimet –,
küsimine, mis tähendus on kuulekusel hariduskvaliteedi parandamisel? Vastus on
lihtne: see on hariduse hädatarvilik *eeldus*. Kool kui institutsioon arvestab kõigis
põhialustes ja eesmärkides (koolikohustus, õppekava, õppevahendid) täiesti ise-
enesestmõistetavalt õpilaste, lapsevanemate ja õpetajate kuulekusega. Mistõttu
õppetööd ei saa ilma kuulekuseta ülepea korraldada. See on nii selge, et sellest ei
pea rohkem rääkima.

Oluliselt määravam on aga kuulekus hingelise põhihoiakuna, tänu millele harimine kui õpilasiksuse ümberkujundamine, areng ja avarustumine tegelikult toimub. Kuulekus on valmidus siduda end asjakohaste nõudmistega. Nimelt seda läheb aga vaja, et üldse midagi õppida. Seetõttu on soovitud haridustulemuse saavutamisel – õppimisande puudumise kõrval – põhitakistuseks *isemeelsus*. Kahjuks tõlgendatakse lapse isemeelsust sageli valesti tahtejõulisuse või iseseisvusena. Need voorused on loomulikult teretunud ja väärivad seepärast pedagoogilist edendamist. Neile vastupidi on aga isemeelsus asjakohaselt põhjendamata ja alati destruktiivne. Isemeelsusele on, vastu igasugust loogikat ja asjakohasusenõudeid, tähtis keeldumine või parimal juhul teisititegemine kui fataalse kompensatoorse enesekehtestamise põhimõte. Kui isemeelsust ei õnnestu ära tunda ning sellest suure kannatlikkuse ja mõistmisega pikkamööda võitu saada, muutub see kangekaelsuseks ja lõpuks täielikuks tõrksuseks. Sellised inimesed on siis suletud igasugusele objektiivsusele. Samas on niisiis tegu täpselt vastupidisega eelmises peatükis esitatud hariduse peaeeldusele, nimelt vastupidisega avatusele.

Kokkuvõttes hoiame meeles järgmist. Kuuletumisvõime pole lihtsalt kasvatusesmärk, et võimaldada ühiskondlikku koostööd, ega ka ainult eeltingimus õppetöö korraldamiseks. See on lisaks põhihäälestus valmisolekuks midagi vastu võtta, end uuega siduda. Selle poolest on kuulekusvõime õppimise, hariduse ja eriti ka hariduskvaliteedi parandamise alus. Uue ja teiste eitamine, isemeelsus, kangekaelsus ja lõpuks tõrksus kujutavad endast vastuoksa peamisi õppe- ja haridustakistusi, oluline on need ära tunda ja neile läheneda psühholoogiliselt põhjendatud pedagoogikaga.

Kuulekus ei ole alles tänapäeva teoreetiline probleem, samamoodi oli ka Pestalozzi ajal. Pestalozzi proovis oma poja kasvatamisel õppust võtta Rousseau'lt, kes tahtis kasvatada last kuulekust nõudmata. Pestalozzi päevikukatke 1774. aastast tunnistab, et ta loobus sellest peagi. Nagu täpne raamatupidaja võrdles ta vabaduse argumente kuulekuse argumentidega ning tuli tähendusrikkale järeldusele: „*Tõde ei ole ühekiülgne. Vabadus on hea ja kuulekus samamoodi. Peame ühendama selle, mille Rousseau lahutas. Olles veendunud ebamõistliku, inimsugusid alandanud takistuse viletsuses, ei leidnud ta vabaduse piire.*“ („Kogutud teosed“ 1, 127.)

Tubli veerandsajand hiljem küsis Pestalozzi endalt, milliseid väikelapse psühholoogilisi soodumusi tuleks arendada, et avada ta kõlbelist elu. Ta leidis kolm kõlbelist põhitunnet, nimelt armastuse, usalduse ja tänulikkuse. Kõlbelise tegutsemise möödapääsmatu alusena nägi ta kuulekust. Kes usub, et sellest võib loobuda, jätab Pestalozzi meelest lapse hooletusse.